

Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte, II Band — *Neuere Zeit (1500 - 1800), das Zeitalter des gemeinen Rechts*, 2 Teilband — *Gesetzgebung und Rechtsprechung*. Veröffentlichungen des Max-Planck Instituts für Europäische Rechtsgeschichte, hrsg. von Helmut Coing, C. H. Beck Verlag, München 1976, s. XXIX, 1447.

Sygnalizowane już na tych łamach opracowanie, zakrojone na trzy tomy (CPH, XXVI, z. 1, s. 243 i n.), w toku dalszych prac przygotowawczych, z podręcznika przeradzać zaczęło się w wielotomową syntezę o fundamentalnym znaczeniu. Przede wszystkim, pod naporem składanych informacji zaszła konieczność podzielenia tomu drugiego, obejmującego czas nowożytny po rok 1800 na trzy woluminy. W połowie 1976 r. ukazał się wolumin drugi, traktujący o ustawodawstwie i orzecznictwie w sprawach cywilnych, tak materialnych, jak i procesowych. Pierwszy wolumin traktujący o instytucjach państw europejskich oraz nauce prawa, zapowiedziany został na koniec tegoż roku. Wreszcie część trzecia, poświęcona epoce oświecenia, podobnie jak tom III (w ilu woluminach?) znajdują się w przygotowaniu.

Prezentowana tu część, zgodnie ze swym podtytułem, rozpada się na dwa działy. W ramach pierwszego przedstawione zostały: zagadnienia ogólne związane z typologią rzezonego ustawodawstwa (G. Immel, s. 3 - 96); bibliografia źródeł ówczesnych, ich naukowych edycji i podstawowej literatury zagadnienia, opracowana przez różnych autorów dla poszczególnych państw, (nie zawsze według jednolitych kryteriów) poprzedzona krótkim wstępem i uzupełniana zwięzłymi objaśnieniami przy poszczególnych pozycjach (s. 97 - 570); ustawodawstwo w zakresie prawa handlowego, przedstawione najpierw syntetycznie, a następnie w rozbiciu na poszczególne państwa (Rzesza, Niderlandy, Francja, Hiszpania, Portugalia, Italia, państwa skandynawskie, Wyspy Brytyjskie) przez S. Lammela (s. 571 - 1084); ustawodawstwo kościoła rzymsko-katolickiego i reformowanego (K. W. Nörr, s. 1085 - 1112). W dziale drugim przedstawione zostały: jurysprudenceja, a także opinie prawników (*consilia*) z terenów Italii, Francji, Hiszpanii, Portugalii, Rzeszy, Austrii, Niderlandów oraz Szkocji (s. 1113 - 1145), również przez zespół autorów, niemieckich specjalistów (z wyjątkiem Italii).

Rozpiętość czasoprzestrzenna problematyki przedstawionej na blisko półtora tysiącu stron (pełna lista skrótów oraz indeksy znajdują się dopiero w woluminie 3) uniemożliwia jednemu recenzentowi krytyczną i kompetentną analizę całości. Uwagę naszą skupimy więc na sprawach związanych z obrazem państw Europy środkowo-wschodniej (Polska, Czechy, Węgry), takim jaki jawi się on obcym czytelnikom. Już tylko mimochodem, nim przejdziemy do zasadniczego wątku tych uwag, warto odnotować: konsekwencję z jaką G. Immel w swych wywodach unika terminu kodyfikacja, który można jednak użyć w odniesieniu do niejednego wspomnianego przezeń pomnika; nieobecność na kartach syntezy traktującej o Europie, problematyki rosyjskiej, a także południowosłowiańskiej, zwłaszcza miast-portów wybrzeża adriatyckiego.

Przechodząc do meritum, warto podkreślić, że dla wspomnianych przed chwilą państw środkowo-wschodniej Europy znalazło się miejsce jedynie w bibliografii pierwszego działu, Czechy i Morawy opracował H. Gehrke (s. 429 - 435), Polskę — L. Pauli (s. 551 - 560) i Węgry A. Czismadia (s. 561 - 570). Tylko w ostatnim przypadku obszerna bibliografia nie została poprzedzona żadnym wstępem. Jeśli chodzi o jej zawartość, choćby ze względu na fakt iż powszechnie *hungarica non leguntur*, dodalibyśmy następujące pozycje: w dziale bibliografii — C. Szladits, *Hungary*, w: *Bibliographical Introduction to Legal History ...* pod red. J. Gilissena, Bruksela 1963 (D 11); wyodrębnilibyśmy dział — dzieła treści ogólnej, a w nim wymienilibyśmy powszechnie znane dzieła A. von Timona oraz S. Lubego, *Dějiny soukromeho prava na Slovensku*, traktujące również o sprawach węgier-

skich; wśród podstawowych monografii nie pomijałbym dzieła K. Kadleca o prawie prywatnym szlachty węgierskiej w *Opus tripartitum Werböczyego*. Jeżeli chodzi o sprawy czeskie, zdecydowanie za skąpe wydaje się wprowadzenie do bibliografii, a w jej ramach zbyt mało miejsca poświęcono pozaczeskim ziemiom Korony św. Wacława, głównie Śląskowi. Żałować należy również pominięcia mistrza Corneliusa z Vřehred i jego dzieła. Choć ogłoszone drukiem dopiero w XIX w. stanowi ono ważki pomnik czeskiej myśli prawniczej. Choć niechętna była mu opinia czeskich panów, odzwierciedlał on przecież określony stan wiedzy i świadomości prawnej początków XVI w.

Wreszcie Polska. Profesor Pauli podjął się zadania ambitnego i nader trudnego: na dwu stronach tekstu (uzupełnionego wprawdzie dalszymi notami do poszczególnych pozycji) zasygnalizować wszystkie sprawy związane z Polską, mieszczące się tematycznie tak w pierwszym, jak i drugim woluminie. Stąd też czytelnik krajowy, w trosce o jak najpełniejszą informację przekazywaną do tak zwanego międzynarodowego obrotu naukowego (w którym również „polonica non leguntur”) szczególnie uważnie studiuje ten „kondensat” i notuje uwagi nasuwające się w toku lektury. Rzecz jasna, dotyczy to również recenzenta. Przede wszystkim zrezygnowałby on z pierwszego ustępu traktującego o ustroju politycznym (nb. Konstytucja Nihil novi wydana została w 1505 r., a nie jak podano 1506). Na to miejsce wprowadziłbym uwagę o szczególnych trudnościach badawczych w państwie, o przewadze prawa zwyczajowego, w którym w dodatku praktyka sądów odbiegała od nielicznych stanowionych zasad. Mocniej należało też podkreślić fakt, że nieliczne normy stanowiące są porozrzucane po poszczególnych konstytucjach sejmowych, jak choćby ta „O ważności wpisów” z 1588 r. (ust. 28). Mówiąc o obowiązujących w Polsce obcych systemach prawnych, wymienilibyśmy poza zbiorami prawa niemieckiego również Statuty ormiańskie. Gdy o niemieckim prawie mowa, mocniej podkreślilibyśmy znany fakt jego zmian pod wpływem konfrontacji z prawem rodzimym, a także penetrację wersji spisanej przez Groickiego na Ukrainie. Jeśli chodzi o kodyfikacje i ich próby, podtrzymywalibyśmy pogląd S. Kutrzeby i S. Estreichera na temat tego, że dzieło Macieja Śliwnickiego pomyślane było jako kodyfikacja powszechnego, a nie tylko miejskiego prawa. Stąd też, po niepowodzeniach w Koronie, Zygmunt I zalecał rzecz stanom, a nie tylko miastom pruskim (por. nasze uwagi CPH, VII, z. 1, 1955, s. 224). Należało też wspomnieć w związku z prawem kościelnym, o kolejnych kodyfikacjach ustawodawstwa synodalnego prowincji gnieźnieńskiej, umieszczając w bibliografii choć parę pomników. Wreszcie jeżeli chodzi o zawartość samej bibliografii. Poza celnymi komentarzami do poszczególnych pozycji, uderza jej trafne rozczłonkowanie. Pierwszy jego stopień, to podział na źródła i literaturę. W ramach źródeł przedstawione zostały kolejno — tamtoczesne oficjalne zbiory praw, ich późniejsze, naukowe edycje, kodyfikacje i ich wstępne formy (zwody), drukowane księgi praw traktowane jako zbiory obowiązującego prawa, literatura prawnicza, pojedyncze ustawy z zakresu prawa materialnego i procesowego oraz poświęcona im literatura prawnicza epoki. Dział literatura, obejmuje trzy sekcje — bibliografię, dzieła treści ogólnej (słusznie wyodrębnione i w zasadzie dobrze dobrane), wreszcie monografie i studia (w liczbie 25 pozycji).

Jeśli chodzi o dział źródła, nasuwa się jedna tylko uwaga. Szkoda, że choćby w korekcie nie dało się dodać, nowej edycji Zводу Goryńskiego, zawartej w t. III *Iura Masoviae Terrestria*, Warszawa 1974. Więcej uwag nasuwa się natomiast w odniesieniu do działu literatury. W pierwszej kolejności bibliografie. Wzorem A. Czismadii można było ten dział rozbudować. Obok Estreichera (nb. należało wymienić fotooffsetowy przedruk pierwszego wydania) należało wymienić pierwsze trzy tomy *Nowego Korbuta*. Niemniej istotną zdaje się też bibliografia Finkla, szczególnie dla starszych prac. Nie należało pomijać dzieła A. Sulikowskiego

oraz skromnego wprowadzie, ale obcojęzycznego wprowadzenia bibliograficznego do dziejów państwa i prawa Polski pod redakcją J. Bardacha, opublikowanego w 1965 r. w cytowanej wyżej *Introduction* ... pod red. J. Gilissena (D 12). Analogiczne opracowanie dla Czech V. Vaněčka zostało zacytowane przez H. Gehrkego. Spośród dzieł treści ogólnej na pewno należało zrezygnować z niemieckiej wersji historii Polski pod redakcją S. Arnolda oraz *Istorií gosudarstva i prava zarubežnych stran*. Choć przestarzała, o wiele lepszą byłaby niemiecka edycja *Korony* S. Kutrzeby. Wśród prac szczegółowych z radością powitać należy tak szerokie uwzględnienie lituaników. Jednakże w ich ramach zrezygnowalibyśmy z rozprawki V. Pičety (nb. przedrukowanej po rosyjsku, a ten język Niemcy znają dziś powszechniej niż polski, w zacytowanym wydaniu I statutu z 1960 r.), a umieścilibyśmy tekst J. Bardacha poświęcony statutom litewskim, ogłoszony po francusku jako osobna broszura w 1973 r. z okazji posiedzenia Międzynarodowego Komitetu Sławistycznego, obradującego w Krakowie.

Raz jeszcze przypominać i podkreślać na tym miejscu rolę i znaczenie prezentowanego dzieła dla badań porównawczych zakrawałoby na banał. Należy natomiast wyrazić radość i podziękowanie profesorowi Coingowi za to, że nie zabrakło na kartach tej syntezy miejsca dla spraw polskich. Co więcej, przedstawione w tomie pierwszym przez kompetentnego, ale cudzoziemskiego badacza, w obecnym wychodzą spod pióra uczonego polskiego. A może, w dalszych partiach syntezy, mogliby ku ogólnemu jak największemu pożytkowi wnieść swój wkład i inni wybitni polscy specjaliści, jak na przykład profesorowie K. Sójka-Zielińska i W. Sobociński oraz docent Stanisław Salmonowicz. No cóż, „l'apétit vien en lisant”! Dzieje źródeł i literatury cywilnoprawnej czasów nowożytnych czyta i czytać będzie wielu. Nic też dziwnego, że leży im na sercu sprawa możliwie jak najdoskonalszego kształtu informacji o Polsce w publikacji mającej służyć przez dziesiątki lat komparatystom całego świata.

STANISŁAW RUSSOCKI (Warszawa)

H. G. Koenigsberger, *Dominium regale or dominium politicum et regale. Monarchies and Parliaments in Early Modern Europe*. Inaugural Lecture in the Chair of History at University of London King's College 25th February 1975, [London 1975], s. 28.

W podtytule niniejszej publikacji znanego badacza dziejów nowożytnych zgromadzeń stanowych sformułowany został najistotniejszy chyba problem historii ustroju państw Europy od schyłku średniowiecza do XVIII w. Ogólnie rzecz biorąc, w tym właśnie okresie — wcześniej lub później w zależności od poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego danego państwa, ale także od wielu innych czynników — monarchia stanowa ustępowała miejsca monarchii absolutnej. Ograniczeniu ulegały uprawnienia polityczne nabyte przez stany w okresie monarchii stanowej; dochodziło do tego na ogół w wyniku znoszenia przez monarchię zgromadzeń stanowych i przejmowania przez władzę władzy suwerennej.

Za punkt wyjścia rozważań Autor przyjął stosunkową jednorodność ustroju państw europejskich w XV w., jednorodność wyrażającą się we względnej równowadze sił między monarchią a czynnikiem stanowym, lecz niekoniecznie w zbliżonych strukturach organów przedstawicielskich. Stwierdziwszy występowanie takiej jednorodności zadał następnie pytanie, dlaczego później drogi rozwojowe poszczególnych krajów odbiegały od siebie, dlaczego w jednych krajach zgromadzenia stanowe zanikły, a w innych się utrzymały, czasem nawet całkowicie lub przynajmniej w dużym stopniu wypierając czynnik monarchiczny. Odpowiedź, jakiej starał się udzielić na to pytanie najwybitniejszy komparatysta-historyk ustro-